

ULUSLARARASI SOSYAL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ THE JOURNAL OF INTERNATIONAL SOCIAL RESEARCH

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi / The Journal of International Social Research
Cilt: 14 Sayı: 76 Şubat 2021 & Volume: 14 Issue: 76 February 2021
www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

DİLDE EN AZ ÇABA İLKESİ BAĞLAMINDA KIRGIZ TÜRKÇESİNDE CÜMLE ÖGELERİNDEKİ EKŞİLTİLİ (ELİPTİK) YAPILAR ÜZERİNE* ON THE ELLIPTICAL STRUCTURES IN THE SENTENCE ELEMENTS IN KYRGYZ TURKISH IN THE CONTEXT OF THE PRINCIPLE OF LEAST EFFORT IN LANGUAGE

Gülsine UZUN**

Öz

Dilde tutumluluk, dil ekonomisi gibi adlarla da tanımlanan en az çaba ilkesi; dilde gereksiz yapılardan ve tekrarlardan kaçınmayı, sözü dolaysız ama etkili söylemeyi amaçlayan, böylece konuşma sırasında mümkün olduğu kadar az enerji harcanmasını hedefleyen bir durumdur. Önce konuşma dilinde görülen en az çaba ile konuşma eğilimi için yapılan eksiltmelerin, edebi metinlerde artık bir söz sanatı olarak da kullanılmaya başlandığı görülür. Kelime düzeyinde seslerin düşürülmesi, eklerin söylenmemesi, cümlede kelime veya kelime gruplarının eksiltilmesi ile sonuçlanan en az çaba ilkesi dilin en küçük birimi olan sestem metne kadar ilerleyişini sürdürür. Ünlü, ünsüz uyumları, benzeşmeler, ünlü düşmeleri veya türemeleri gibi ses olayları da aslında en az çaba yasasının birer neticesi sayılabilir. Günümüzde tabelalardan, reklam afişlerinden, ilanlardan edebi metinlere kadar hemen hemen her yazıda veya konuşma dilinde eksiltili cümlelere rastlamak mümkündür. Cümledeki öğelerden birini veya birkaçını eksiltme; iletişimde zamandan tasarruf, tekrara düşmeme, en az çaba yasası, okuyanın veya dinleyenin duyduklarını doğru yorumlayabileceğini düşünme gibi sebeplerle bazı birimlerin atlanmasına, düşürülmesine veya eksik bırakılmasına yol açmaktadır. Cümlede zorunlu olarak bulunması gereken öğelerden birinin eksiltilmesi yoluyla ortaya çıkan eksiltili cümlelerde önemli olan, anlam kaybına yol açmadan iletişimi kolaylaştırmak, söylenmek isteneni en kısa yoldan, gereksiz kullanımlardan kaçınarak vermektir. Oldukça köklü bir sözlü kültüre sahip olan Kırgız Türklerinin özellikle konuşma dilinde sıklıkla kullandığı eksiltili yapıların, edebi eserlerde de estetik yapıyı sağlamak, anlamı kuvvetlendirmek, tekrarlardan kaçınarak duygu ve düşüncüyü daha etkili ama en az çaba ile anlatmak için kullanmaya başladığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: En Az Çaba İlkesi, Eksilti, Eksiltili Cümle, Kırgız Türkçesi.

Abstract

The principle of least effort, also defined by names such as frugality in language, language economy; It is a situation that aims to avoid unnecessary structures and repetitions in the language, to say the word directly but effectively, thus spending as little energy as possible while speaking. It is seen that the deductions made for the tendency to speak with the least effort, which was first seen in the spoken language, are now being used as a rhetoric in literary texts. The principle of least effort, which results in lowering the sounds at the word level, not saying the suffixes, and removing the words or word groups in the sentence, continues its progress from the sound to the text, which is the smallest unit of the language. Sound events such as vowel, consonant harmonies, affinities, vowel dropouts or derivations can actually be regarded as a result of the law of least effort. Nowadays, it is possible to come across elliptical sentences in almost every article or spoken language, from signs, advertising posters, advertisements to literary texts. Subtract one or more of the items in the sentence; It causes some units to be skipped, dropped or left incomplete for reasons such as saving time in communication, avoiding repetition, least effort law, and thinking that the reader or listener can interpret what they hear correctly. What is important in the elliptical sentences that are created by the deletion of one of the elements that must be included in the sentence is to facilitate communication without causing loss of meaning, to give what is said in the shortest way, avoiding unnecessary use. It is seen that the Kyrgyz Turks, who have a very deep-rooted oral culture, have started to use the elliptical structures, which are frequently used in the spoken language, to provide aesthetic structure, to reinforce the meaning, to avoid repetitions and to express emotions and thoughts more effectively but with the least effort.

Keywords: The Least Effort Principle, Ellipsis, Elliptical Sentence, Kyrgyz Turkish.

* Bu makale, Gazi Üniversitesi tarafından 21-23 Ekim 2020 tarihleri arasında Gazi Meclisin (TBMM) Açılışının 100. Yılı anısına düzenlenen XII. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu'nda sunulan bildirinin genişletilmiş ve yeniden düzenlenmiş şeklidir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, ORCID ID: 0000-0003-2653-7650, gulsineuzun@hotmail.com

Giriş

İletişimin en etkili yollarından biri olan dil, insanın içinde bulunduğu şartlar ve duyduğu gereksinimler doğrultusunda gelişimine devam etmektedir. Fiziksel ve zihinsel etkinliğini en aza indirmek veya kolaylaştırmak adına verdiği çabayı dilsel bildirişiminde de göstermeye meyilli olan insan, iletişimi kolaylaştırmak ve dilde gereksiz gördüğü birimleri çıkarmak için bir takım yollar denemiştir. Fakat bunu yaparken konuşurun ve alıcının arasındaki iletişimin kopmamasına ve aksamamasına da dikkat etmiştir. Literatürde en az çaba yasası olarak ele alınan bu ilkeye göre dilde sestən metne doğru yayılan bir kısaltım ve eksiltim eğilimi söz konusudur.

1. En Az Çaba Yasası

Bu yasa, ilk olarak Estoup (1916) tarafından ortaya atılmasına rağmen "Human Behavior and the Principle of Least Effort" adlı çalışmasında George K. Zipf'in, kelimelerin kullanımı konusunda da bazı yasalar uygulanabileceğini belirtmesi üzerine *Zipf yasası* olarak da anılmaya başlanmıştır. Kumova Metin, bu yasayı "En az gayret ilkesi gereği konuşmacılar birbirinden farklı az sayıda kelime kullanarak farklı kavramları ifade etme isteği duyarlar. Yani bir kelimenin birden fazla anlamı karşılmasını sağlayarak kelime dağarcıklarını sınırlı tutma istekleri vardır. Dinleyiciler ise her farklı kavram için farklı kelime duymak ve böylece anlama gayretlerini en aza çekmek isterler. Bu iki isteğin dengelenmesi sonucu kelimelerin gözlenme sıklığı ve sıra numarası çarpımlarının sabitlenmesi bu kanunun temelidir" şeklinde özetler (Kumova Metin, 2008, 468).

Crystal dil ekonomisinin kolay analiz edilebilecek bir durum olmadığını, bir yerde yapılan sadeliğin başka bir yerde zorluklara neden olabileceğini belirtir. Bu yüzden dilde ekonomi ile ilgili yapılan herhangi bir önerinin mutlaka geçici olduğundan bahseder (Crystal, 2008, 162).

Korkmaz, en az çaba kuralı için "konuşma sırasında zamandan ve emekten tasarruf ederek kolaylık sağlamak amacıyla ses düşmesi, ses benzeşmesi, ses ve hece kaynaşması gibi olaylara yola açan kural" açıklamasını yapar (Korkmaz, 1992, 54).

Doğan Aksan dilde tutumluluk adı verilen ve her dilde görülen bir eğilim olarak tanımladığı en az çaba yasasının öteki değişmelerde olduğu gibi ses değişmelerinde de büyük rol oynadığını belirterek "ses değişmelerinde çoğu kez seslerin çıkarılışını kolaylaştırma, birbirinden farklı sesler yerine bunları birbirlerine yaklaştırarak benzer ya da eş sesler çıkarma, daha doğrusu sözcükleri daha az çabayla kolay söyleme eğilimi etkili olur" tanımlamasını yapar (Aksan, 1990, 67).

Vardar, dilin evriminde bildirişim gereklerinin, dizgeyi daha karmaşık bir duruma getirmeye yönelirken, en az çaba ilkesinin, yalınlaştırıcı bir etki yaptığını, böylece iki karşıt eğilim arasında denge kurulduğunu belirtir (Vardar, 2002, 92).

Eker en az çaba yasasını "konuşma sırasında olabildiğince az enerji harcama, minimum enerji düzeyine düşme eğilimi" olarak nitelendirir ve dilin canlılık niteliğinin yani ses, şekil vb. değişikliklerin çok önemli bir bölümünün en az çaba yasasının sonucu olduğunu belirtir (Eker, 2010, 28).

Gemalmaz "mümkün olduğu kadar az enerji ve madde sarfıyla, birim zamanda, mümkün olduğu kadar çok ve eksiksiz mesaj kodlayıp iletme bütün doğal ve yapay dillerin eğilimidir" ifadesiyle en az çabayla dilde ekonomi yapıldığına dikkat çeker (Gemalmaz, 1982, 38).

Karaağaç en az çaba yasasının yanında en çok çaba yasasından da bahsederek; dilleri, ses ve anlam yapılarıyla ayırma ve birleştirme veya başka bir ifadeyle itme ve çekme zinciri olarak açıklar. Ona göre, birleştirmelerde en az çaba ilkesi geçerliken ayırmalar için en çok çaba ilkesi devreye girer (Karaağaç, 2010, 54-55).

Kerim Demirci ünlü uyumu, ünsüz uyumu, benzeşme, ünlü düşmesi, ünlü türemesi gibi birçok ses olayının en az çaba yasasının birer pratiği sayıldığını belirterek "en az çaba yasası; zaman, mekân, mesafe, aşama vs. gibi tasarrufu mümkün olan her konuda doğal olarak tasarrufta bulunmanın genel adıdır. Yazılmasından konuşulmasına dil de bu tasarruftan istifade eden bir sistemdir" tanımını yapar (Demirci, 2015, 29-30).

Görülüyor ki en az çaba, daha çok, konuşmayla başlayan ama metne kadar yayılan, düşük enerjiyle veya tasarrufla dilde bir anlam kaybına yol açmadan anlaşılabilir eğilimidir. Birçok araştırmacı bu tasarrufun konuşmada ses düzeyinde kalarak imlaya yansımadığını düşünse de cümle ve metin bağlamında yapılan bir takım eksiltilemlerle sestən metne bu yapının işletimine rastlandığı görülmektedir. Bu durumda eksilti ve eksiltile yapıların izahı gerekmektedir.

2. Eksilti

Dilin bazı birimlerinin yüzey yapıya taşınmayıp derin yapıda bırakılması olayı Türkçe kaynaklarda *eksiltim*, *eksilti*, *eksiltme*, *düşüm*, *düşüklü anlatım*, *sıfır tekrar*; yabancı kaynaklarda *ellipse*, *ellipsis* Osmanlı Türkçesinde *hazf ü takdir* gibi terimlerle ifade edilir.

Korkmaz "eksiltim" olarak ifade ettiği terimi "Anlatımda kolaylık sağlamak üzere bir kelimenin, bir kelime grubunun veya bir cümlenin bazı öğelerinin atılıp eksiltilerek kullanılması olayı" şeklinde açıklar (Korkmaz, 1992, 53).

Vardar "Olağan koşullardaki biçimine oranla kimi öğeleri eksik olan, ama anlamayı aksatmayan dizim" olarak tanımladığı eksiltili yapıların, durum ya da dilbilgisi açısından kolayca kavranabilecek, eksik yanı herhangi bir güçlük olmadan giderilebilecek biçimler olduğunu belirtir (Vardar, 2002, 92).

Özmen eksiltiyi "dilde en az çaba kuralına bağlı olarak, bir kelimenin bir kelime grubunun veya bir cümlenin, herhangi bir öğesinin, herhangi bir anlam karışıklığına yol açmayacak şekilde, düşürülmesi, eksiltilmesi olayıdır" şeklinde açıklar (Özmen, 1996, 71).

Hengirmen eksiltiyi "Bir yapı, genelde de cümlelerde, görünmeyen ama anlaşılabilir sözcük değerindeki öğelere yönelik görünüm" olarak tanımlar (Hengirmen, 2009, 155).

Günay eksiltiyi "anlam kaybına yol açmamak koşulu ile bir tümce içinden zamanla bazı sözcükleri atma işi ya da kullanılmayışları anlatımda eksikliğe neden olmayacak sözcüklerin düşürülmesi" şeklinde tanımlar (Günay, 2003,

Üstünova "Konuşanın, dinleyenin bir takım şeyleri bildiğini, konuşmayı dikkatle dinlediğini sanması ve duyduklarını doğru yorumlayabileceğini düşünmesi, konuşmalarda kimi birimlerin atlanmasına, düşürülmesine, yarım bırakılmasına yol açmaktadır. Bütün bunlara rağmen anlatımın gerçekleştiğini, iletişimin sağlandığını söyleyebiliriz. Ancak anlam bütünlüğünü bozmadan, cümlenin bazı öğelerinin düşürülmesi ile oluşan eksiltili yapılarla iletişim sağlanmaya çalışılmaktadır" (Üstünova, 2002, 119) diyerek yüzey yapıdan atılan birimlerin derin yapıda varlığını koruduğuna ve bu eksiltili yapılarla iletişimin devam ettiğine işaret eder.

Eksiltinin ortaya çıkmasındaki asıl sebebin az söz ile daha çok şey anlatma gayretine bağlı olan "az çaba kuralı" ve tekrara düşmek endişesi olduğunu belirten Balyemez "Bu nedenle her dilde, o dilin kendine özgü kurallarına bağlı olarak ortaya çıkan ya da sınıflandırılan eksilti türleri vardır. Eksiltinin hem anlam hem de yapı boyutu vardır. Eksilti, söylemin anlaşılması, iletinin alıcıya eksiksiz verilmesi bakımından anlamla; cümledeki herhangi bir unsurun düşürülmesi bakımından da yapıyla ilişkilidir" ifadelerini kullanır (Balyemez, 2010, 152).

Bütün bu açıklamalardan anlaşılacağı üzere bir dilin konuşurları tarafından daha az enerji harcamak ve dilde tasarruf yapmak amacıyla, cümlenin asıl unsurlarından birinin veya birkaçının düşürülmesi veya eksiltilmesi eksilti kavramını tanımlamaktadır, fakat bunun yanında iletişimin sağlanabilir olması, söylemin anlamdan ve metnin bağlamından kopmadan muhabata iletilebilmesi ise asıl amaçtır.

Kırgız Türkçesinde en az çaba yasası gereği kısaltıma uğramış kelime veya kelime gruplarında, **ses düşmeleri** (Örn. *hazine > kazna*, *hükûmet > ökmöt*, *kayın ata > kaynata*, *kayın ene > kaynana*, *ala öpkö > alöpkö* "övüngen"; *kara üy > kariüy*; *kula at > kulat vb.*), **benzeşme** (Örn. *üyüdüdü > üyüdüdü > üyüdüdü* "evinden"; *içinden > içinnen > içinen*; *sözdöründön > sözdörünön > sözdörünön*, *sözünler > sözünler > sözünler*; *kitebişler >> kitebişer*; *cazganmun > cazgamun > cazgamun > cazgam*; *kelgenmin > kelgemmin > kelgemin > kelgem*; *aytkanmun > aytkamun > aytkamun > aytkam*; *üyüdüdü > üyüdüdü > üyüdüdü*; *cerimden > cerimnen > cerimen*; *barıptırmin > barıptırmin > barıptırmin > barıptırmin*; *alıptır > alıptır > alıptır*; *kütkömmün > kütkömmün > kütkömün > kütköm vb.*) gibi birtakım ses olaylarının etkili olduğu görülmektedir. Bunun yanında **birleşik kelimelerde** (Örn. *ılıtır < bir yıldır* "bir yıl önce"; *tıyak < tigi yak* "diğer taraf"; *mobu < muna bu* "işte bu"; *acer < al cer* "o yer"; *ne ubakat > nebak ~ ebak* "çoktan"; *tiyer < tigi yer* "diğer taraf" vb.), **et-, al-, bar-, cat-**, gibi (Örn. *kel-e catat > kelatat*; *bar-a catat > baratat*; *bile albaymın > bilalbaymın*; *körö albayt > köralbayt*; *bara algan çok > baralğan çok*; *ketip catat > ketibatat*; *külüp catat > külübatat*; *mintip < munu etip* "böylece"; *antip < anı etip*; *oşentip < oşonu etip* "öylece"; *tiğintip < tiğini etip* "şöylece"; *kantip < kanday etip* "nasıl"; *antkeni < anday etkeni vb.*) **yardımcı fiillerle** birlikte kullanılan yapılarda, **bazı edat, bağlaç ve zarfların** yapısında (Örn. *anday < anı teg* "öyle"; *munday "munu teg" "böyle"*; *andan > annan > anan* "sonra" vb.) bir takım eksiltilere rastlanmaktadır. Daha çok konuşma dilinde görülen bu eksiltili yapıların her birinin ayrı ayrı incelenmesi bir makale çalışması için çok detaylı olacağından biz öncelikle söz diziminde cümle öğelerinde yer alan eksiltileri göstermeyi hedefledik, ses

olayları, ek, kelime ve kelime gruplarındaki eksilti için ayrı bir çalışma yapılmasının uygun olacağı kanaatindeyiz.

3. Kırgız Türkçesinde Cümle Öğelerinde Görülen Eksilti Örnekleri

Delice eksilti cümleyi, "Cümlede zorunlu olarak bulunması gereken öğelerden birinin eksiltilmesi yoluyla ortaya çıkar. Karşılıklı konuşma şeklinde düzenlenen ya da konuşma dilinden aktarılan metinlerde söz bütünlüğünden dolayı önce geçen unsura gönderme yapmak, sonraki cümleyi eksiltimli yapılandırmak bu yöntemin ürünüdür" şeklinde tanımlar (Delice, 2007, 169). Ediskun "Ya sonu dinleyince belli olan ya da söze bir duygusallık kazandırılmak istendiği zaman, yazarlar ya da konuşanlar, sözlerini yarıda kesmek gereğini duyarlar. Bu kesik cümlelere eksilti cümleler (elliptique cümleler) denir. Tabelalardan, ilanlardan, afişlerden başlayarak edebî yazılara kadar hemen her yazıda ya da konuşmada eksilti cümlelere rastlayabiliriz" der (Ediskun, 1990, 390).

Günay cümledeki eksilti yapılar için "Türkçede bir soruya yanıt olarak tek başına kullanılabilir. Bu tür anlatımda bağlamdan ve yüklem çekim eklerinde özneyi bulabiliriz. İyelik eki (sıfat ya da adıl) ile de eksilti yapıda tümceler oluşturmak olasıdır. "-ki" eki ilgi adlı görevinde bir ad ya da iyelik takımının belirtilen öğesine ulandığında, bu ek belirtilen öğenin yerini tutabilir. Geçişli çatıda kullanılan yüklem nesnesi eksik kullanılabilir. Belirteçler de yüklemsiz kullanılabilir. Bu durumda yüklemi bağlamdan çıkarmak gerekir. Özne ve tamlayan öğesinin gerçekleşmediği anlatım biçimlerinde, sırasıyla yüklem kişisayılı belirleyicileri ile özneyi, iyelik öğesi de iyelik belirleyicileriyle tamlayan öğeyi biçimsel olarak belirler. Nesne ya da yüklem sözcüksel olarak kullanılmadığı anlatım biçimlerinde yüklem ve belirtecin kendisi, her ikisini de sözdizimsel olarak belirler." ifadelerini kullanır (Günay, 2003, 84-85).

Eksiltim sonunda önemli olan, cümlenin bağlam içindeki anlaşılabilirliğinin kaybolmamasıdır. Anlam kaybına yol açmayacak şekilde, bir cümle içinden zamanla bazı sözcüklerin atılması bu yöntemin esasını oluşturur. Özellikle konuşma dilinde, iletişim için gerekli olmayan her şeyi cümleden atma yönünde bir tutum vardır (Günay, 2003, 67-68). Eksilti cümledeki eksiltimleri belirlemek genelde kolaydır. Ancak derin yapı içine gizlenen ve eksilti cümle tanımına uymayan cümleler içinde de eksiltim yaşanmış olabilir. Karşılaştırma amaçlı cümlelerde, örtük anlatımlarda cümle kurucuları söylenmesine rağmen, derin yapıya gizlenen örtük bir anlam bulunur. Böylesi cümlelerde eksiltimi keşfetmek, metin çözücünün yoğun dikkatini gerektirir. Konunun daha iyi anlaşılması için karşılaştırma cümleleri esas alınabilir (Gümüştatam, 2013, 1548).

Kırgız Türkçesinde de *eksilti cümle* kavramı *ellipsis* ya da *kemtik süylöm* terimleriyle karşımıza çıkmaktadır.

Tursunov bir cümlenin belli başlı öğelerinden birinin veya birkaçının söylenmeyip, hangi kısmının eksik olduğu bağlamdan veya genel durumdan anlaşılabilir cümlelerin eksilti cümle olarak adlandırıldığını belirtir (AKAT, 2015, 549).

Dıykanov, cümlenin bir ya da birkaç öğesinin atıldığı cümleleri *kemtik süylöm* "eksik cümle" olarak tanımlar ve eksik cümlenin eksilti parçasının önceki cümlenin bağlamından anlaşılabilirliğini belirtir. (Dıykanov, 1971, 299).

İbrayeva, eksilti cümlelerin Kırgız Türkçesinde birkaç çalışma dışında özel bir çalışma konusu olmadığını, bazı dilbilgisi ve sözdizimi ile ilgili yapılan çalışmalarda, cümlenin önde gelen belirleyici üyelerinden biri veya birkaçının eksiltildiği yapıların eksilti cümle olarak nitelendirildiğini belirtir (İbrayeva, 2015, 113).

Cümlenin hangi kısmının eksik olduğu bağlamdan anlaşıldığından, tekrardan kaçınmak ve dilde tasarruf etmek için olayı, durumu veya eylemi anlamamanın, anlatıcının ve dinleyicinin tecrübesine bırakıldığını belirten İmanov vd. eksilti cümleleri yapı, anlam ve işlevlerine göre şu bölümlere ayırmıştır:

1. Yapı bakımından;

- Eesi aytilbay kalgan kemtik süylöm "Öznesi eksik cümle"*
- Bayandoocu aytilbay kalgan kemtik süylöm "Yüklemi eksik cümle"*
- Ee cana bayandoocu kemigen süylöm "Öznesi veya yüklemi eksilti cümle"*
- Aykındooç müşölörü kemigen süylöm "Yardımcı öğeleri eksik cümleler"*

2. Anlam ve işlev açısından;

a. *Bayandooç* reçindegi konteksttik kemtik süylömdör “Fiil tanımlayıcısı bağlamdan anlaşılın eksiltili cümleler”

b. *Belgilüü bir cagdayga, kırdaalga baylanıştuu koldonulgan kemtik süylömdör* “Belirli bir duruma veya olaya bağı olarak kullanılan eksiltili cümleler”

c. *Dialog* reçindegi kemtik süylömdör “Karşılıklı konuşma şeklinde düzenlenen eksiltili cümleler,

d. *Öksük (Ellips)* kemtik süylöm “Kesik cümleler” (İmanov vd., 1992, 154-158).

A. Caparov eksiltili cümleleri diğeri araştırmacılarından farklı olarak kullanımına ve bağlamına göre yani semantik olarak incelemiş ve bunları;

a. *Koşumça kemtik süylöm* “İlave eksiltili cümle”,

b. *Dialogduk kemtik süylöm* “Diyaloğa dayalı (karşılıklı konuşma şeklinde sürdürülen) eksiltili cümle”,

c. *Öksük kemtik süylöm* “Kesik cümle” ve

d. *Müçölönbös süylöm* “Belirsiz eksiltili cümle” olarak dörde ayırmıştır (Caparov, 1979, 221- 231).

Musayev de öğelerinden biri veya birkaçı eksiltilmiş olan cümleler olarak tanımladığı eksiltili cümleleri

1. Yapı bakımından;

a. *Eenin zoonasında uyuşulgan kemtik süylöm* “özne temelli eksiltili cümle”

b. *Bayandooçtun zoonasında uyuşulgan kemtik süylöm* “yüklem temelli eksiltili cümle”

c. *Aykındooç müçölördün zonasında uyuşulgan kemtik süylöm* “yardımcı öğeler temelli eksiltili cümle” olarak ayırırken

2. Semantik olarak;

a. *Öksük kemtik süylöm* “kesik cümle”,

b. *Bayandooçsuz kemtik süylöm* “yüklemsiz eksiltili cümle”

c. *Dialogduk kemtik süylöm* “diyalog şeklinde yürütülen eksiltili cümle şeklinde sınıflandırmaktadır (Musayev, 2015, 125).

B. Toyçubekova da eksiltili cümleleri şu şekilde sınıflandırır:

a. Kemtik süylömdün sintaksistik planda münözdölüşü “Eksik cümlelerin sözdizimsel yapısı”

b. Kemtik süylömdün semantika-funksiyalık planda münözdölüşü “Eksik cümlelerin anlamsal ve işlevsel yapısı”

c. *Dialogduu reçteki kemtik süylöm* “Karşılıklı konuşma şeklindeki eksik cümleler”

d. (*Monologduu*) reçtik ayılışındağı konteksttik kemtik süylöm “Monolog şeklindeki bir konuşmada bağlamdansal eksik cümle”

e. *Elipsistüü kemtik süylöm* “Kesik cümle” (Toyçubekova’dan alınt. İmanov, 2009, 116-117).

Bu sınıflandırmada Toyçubekova kesik cümleleri eksiltili (elipsis) olarak adlandırmakta diğeri araştırmacılar bu gruba *öksük kemtik süylöm* adını vermektedir.

Cümlede eksilti, beraberinde derin ve yüzey yapı kavramlarının da izahını gerektirir. Demirci “Derin yapı (derin gramer), yüzey yapının karşıt durumu olup bir cümlenin soyut olarak anlambilimsel boyutunu temsil eder. Bu yapı cümlenin biçimsel veya sentaktik görüntüsünün aksine görünmeyen fakat algılanabilen seviyesi olup dönüşümlü gramerde (transformational grammar) temel yapı, uzak yapı, birincil yapı vb. birçok adla ifade edilmektedir. Cümlenin bu seviyesi bize aynı yüzey yapıya sahip cümlelerin derinlerinde yatan farklı anlamları ayırt etmemiz konusunda yardımcı olur” sözleriyle derin yapının tanımını yaparken yüzey yapı için de “Bir cümlenin sentaktik olarak üretilmiş ve son halini almış şeklidir. Yüzey yapıdaki cümleler nihai olarak ifade edilmiş olup duyulmaya (kulağa) ve okunmaya (göze) hitap eder duruma gelmişlerdir” tanımını yapmıştır (Demirci, 2010, 293). Üstinova ise bu kavramlar için “Yüzey yapı, dilin gözle görülen, kulakla duyulan somut yanını oluştururken derin yapı, var sayılanı işaret eder. Yüzey yapı, dilin söylenen-yazılan yanını; derin yapı, kavranan, algılanan yanını, yani anlamını gösterir. Bu nedenle derin yapının “temel anlamı”, yüzey yapının “anlatsal anlamı / söylemsel anlamı” karşılıdığı benimsenir” diyerek yüzey yapının, derin yapının yansıması olduğunu; bu nedenle göstergenin bir başka

deyişle yüzey yapıdaki her gösterenin derin yapıda tek bir gösterilene olduğunu belirtir (Üstünova, 2010, 698-704)

Bazı birimlerin dilin yüzey yapısında kullanılmayıp derin yapıya bırakılması anlamına gelen sıfır tekrarı (eksilti), en az çaba ilkesi çerçevesinde gerçekleşen durumlardan biri olduğunu belirten Aydın, "eksilti adı verilen bu tekrar türünde, derin yapıda bırakılan birimlerin, gereksiz tekrar adıyla adlandırılan, yüzey yapıda kullanılmamasının anlam karışıklığı ya da bulanıklığı yaratmadığı, alıcının çözebildiği yapılar" olduğunu ifade eder (Aydın, 2011, 12).

Söz diziminde eksilti, yapısal olarak cümlenin özne, yüklem, nesne, tümleş gibi temel öğelerinden birinde görülebileceği gibi karşılıklı konuşmaların metne aktarılması veya estetik kaygıyla yapılan, anlamın metnin bağlamından anlaşılabilirliği kesik cümlelerle (ellipsis) yapılan eksilti de görülmektedir.

3.1. Özne Eksiltisi

Bu tür cümlelerde cümlenin temel öğelerinden biri olan öznenin biri veya birkaçı, kendisinden sonraki cümle veya cümlelerde eksiltir. İlk cümlede aktif olarak yüzey yapıda gösterilen özne daha sonraki cümlelerde düşürülür.

Sakenbay, orto boylu, keñ dalıluu, artı toktoo kişi. "N" mekemesinde kırk cıl iştedi. Akırı pensiyaya çıktı. "Sakenbay, orta boylu, geniş omuzlu, çok ağırbaşlı biri. (Sakenbay) "N" kurumunda kırk yıl çalıştı. (Sakenbay) Sonunda emekli oldu" (AKAT, 2015, 549).

Bala andan arı ketti. Suu ceegine tüştü. Oşo boydon toktoboston suuga kirdi. "Çocuk oradan uzaklaştı. (Çocuk) Su kenarına indi. (Çocuk) O hiç dinmeyen suya girdi". (AKAT, 2015, 550).

Ene uulunun ünün ikinci uktu. Anın abalın da sezdi. Emnege dir özgörülö tüştü. Bat ele kayrattanıp, çıyralıp ketti. "Anne oğlunun sesini tekrar duydu. (Anne) Onun halini de hissetti. (Anne) Nasıl olduysa başkalaştı. (Anne) Birden gücünü toplayıp, gayretlendi" (AKAT, 2015, 550).

Kamka ene kubangandan koburayt. Ullam çarı colukkan kişilere boorsogun sunat. "Kamka ana sevinçle mırıldanır. (Kamka ana) Ardından yeni karşılaştığı kişilere boorsokundan ikram eder." (AKAT, 2015, 550).

-Bügün cıynalış bolobu? - Bolot. "Bugün bir toplantı olacak mı? - Olacak." (Bugün bir toplantı) olacak.

-Zootehnik kayda ketti? Malçılarga ketti. "Veteriner nereye gitti? - Çobanlara gitti." (Veteriner çobanlara gitti) (Caparov, 1979, 224).

Bu birbirleriyle ilişkili basit cümlelerde ikinci ve üçüncü cümlelerde özneler verilmemiş fakat öznenin (Sakenbay) (bala) (ene) (Kamka Ene) (cıynalış) (Zootehnik) kim veya ne olduğu önceki cümleden yola çıkılarak bağlamdan ve yüklemdeki şahıs ekinden anlaşılmalıdır.

Üstünova özne eksiltisinin, birinci ve ikinci kişi zamirleriyle kurulu cümlelerle sıralı cümlelerde karşımıza sıkça çıkan bir durum olduğunu belirtir (Üstünova, 2002, 116). Türkçede, özel bir nedeni yoksa birinci ve ikinci kişi zamirleri cümlede kullanılmaz, derin yapıya bırakılır. Çünkü bu kişiler, yüklemde birer ekle belirtilmişlerdir ve "ben, sen, biz, siz" zamirlerinin yerine başka hiçbir dil birimi gelemmez (Aydın, 2012, 172). Aşağıdaki cümlelerde I. ve II. şahıs zamirleri derin yapıda bırakılarak yükleme gelen bir ekle belirtilmiştir.

Too eli uluusunan cılıusu deyt, siler bolso şaardıktarday bolup calañ beşmantçan ekensiñer. Köyröndügünör coldo kalsın. Kokus coldon adaşıp ketseñer emne bolmok. "Dağlı insanlar sıcakkanlı, yüce gönüllüdür, sizlerse şehirliler gibi kibirlisiniz. Küstahlığınız batsın (sizin). Aniden yolda kayboldunuz (siz) ne olacak?"

Bir neçe Sovettik okumuştuu, Nagoyaga konferentsiyaga kelgen elek. "Birkaç Sovyet bilim adamı olarak Nagoya'ya konferansa gelmiştik (biz)." (İmanov vd., 1992, 157).

Baykuş bala kök-caldarım! Kaydan cürösünör, kayda barasıñar? Buyerde emne kılıp cürösünör? "Zavallı yavrularım! Nereye gittiniz (siz), nereye kayboldunuz (siz) ? Bu yerlerde ne yapacaksınız (siz)?"

Bizge aylanıp olturup, arkı betinen kelüügö tuura keldi. "Etrafı dolaşıp diğer taraftan gelmek zorunda kaldık (biz)" (İmanaliyev, Üsönaliyev, 1979, 142)

3.2. Yüklem Eksiltisi

Ortak yüklemle birbirine bağlı, anlam ve yapıca ilişkili sıralı cümlelerde eksiltime gidilebilir. İlk cümledeki yüklem sonraki cümlelerde eksiltilen öge konumunda kalır (Özmen, 1996, 72). İki sözcük ya da sözcük grubu aynı yüklemle bağlanabilir veya ilk cümledeki yüklem sonraki cümlelerde eksiltilen öge

konumunda kalır ve gereksiz tekrardan kaçınmak adına derin yapıda bırakılır. Bu tür cümlelerde yüklem söylenirse de yargı, alıcı tarafından sezilebilir. Aşağıdaki örneklerde koyu olarak yazılan eylemler derin yapıda bırakılmış ve cümlelerin bağlamından anlaşılması beklenmiştir.

*Uşul karangı tündö calgız cürösüñbü? -Kim menen keldin? -Özüm, -dep Saadat kalp aytıp ciberdi. "Bu karanlık gecede yalnız mısın? Kiminle geldin?- Kendim (**geldim**) diyerek Saadet yalan söyledi."*

*Bul sapar da bayagıday iş ayılğan Sözdön, Sözdün özünön başaldı. "Bu yolculuk da daha önceki gibi söylenmiş olan Sözle (**başladı**), Sözü kendisiyle başladı"*

*Men üniversitetti karay aldı artıma karabay çurkadım. Kalıy bolso Üygö. Asan magazinge. "Arkama bakmadan üniversiteye doğru koştum, Kalıy eve (**gitti**), Hasan dergiye (**gitti**)."*

*Al bir kolunda ketmendi karmadı, al emi ekincisinde nanı menen ayrıanı bar ele. "Bir elinde bir çapa (**vardı**), diğerinde ekmek ve yoğurt vardı."*

*Ubaktıñdı tekke ketirbe, işte. El üçün, özün üçün. "Vaktini boşa harcama, çalış. Halk için, kendin için (**çalış**)."* (İmanov vd., 1992, 156).

*Amançılık. Keldiñbi Tolgonay? Bıltırkıdan dağı karay tüşüpsün go. Çaçıñ kuuday, kolunda tayak. "İyilik, sağlık. Geldin mi Tolgonay? Geçen yıldan çok daha kötü görünüyorsun. Saçların bembeyaz (**olmuş**), elinde baston (**var**)."* (SC., 2008, 118).

*Cönö tez. Mınabu eki çekekke Çorobaydıkınan bal alıp kel. Birin başkarmanukına, birin mında. "Çabuk ol. Şimdi bu iki kovaya Çorobayındıkinden bal koy. Birini başkanınkine (**koy**), birini buna (**koy**)."* (AKAT, 2015, 550).

*On cıldan aşık ubaktıñ içinde artistka 25 ten aşık operanın başkı partiyasında oynodu. Alardıñ içinde "Aycüröktö", Aycüröktün "Altın Kız"da Çınardıñ rolün. "On yıldan fazla bir zamanda 25'ten fazla operanın başrolünde oynadı. Onların içinde "Aycürök"tö Aycürök'ün (**rolünü oynadı**), "Altın Kız"da Çınar'ın (**rolünü oynadı**)."* (AKAT, 2015, 550).

3.3. Nesne Eksiltisi

Geçişli fiillerle kurulan sıralı cümlelerde nesnenin bazen ortak kullanılarak bazen de eksiltiyle kullanıldığı görülür. Bu durumda nesne ilk cümlede yüzey yapıda kendini gösterirken diğer cümlelerde derin yapıya bırakılmıştır.

Aşağıdaki örneklerde birbiriyle anlamca ilişkili olan cümlelerde, fiilden etkilenen nesne sadece ilk cümlede yüzey yapıda kullanılmış daha sonraki cümlelerde ise eksiltiyle kullanılmıştır. Alıcı, kısa cümlelerle oluşturulmuş bu birimlerde ortak kullanılan/eksiltilen nesneyi zihninde kolayca tasarlamıştır.

*Ereceni bilesiñbi? -Bilebiz. "Kuralları biliyor musun? -Biliyorum." (**Kuralları** biliyorum)*

*Bu balanın eki comogu bol oturgan. Biri can bilbegen öz comogu, ekincisin tatayasınan ukkan. "Bu çocuğun iki hikâyesi vardı biri kendi hikâyesi, diğeri (**onun**) dedesinden duyduğu (**hikayesi**)"*

*-Kitebimdi aldıñızbı? -Cok albadım. "Kitabımı aldınız mı? -Yok (**kitabımı**) almadım"*

*Men ün salıp, sayragan kuştardı karmoo menen alekteneyin dep çeçtim, maga al menen candı cakşıraak baguuga bolçuday sezilçü: men karmasam, çoñ enem- satmak. "Ben ses çıkarıp, şarkı söyleyen kuşları besleyerek vakit geçirmeyi seçtim, bana iyi geleceğini düşündüm: ben bakmazsam büyükannem (**onu**) satmak niyetinde".*

*Kızdın karaganı bötönçö ele. Uyat kılba degensip karadı. "Kızın bakışları çok farklıydı. (**Kızın bakışları**) Utanma der gibiydi."*

3.4. Tümleş Eksiltisi

Bu cümleler yüklemde anlatılan işin yerini ve yönünü gösteren yer tamlayıcılarının ve yüklemde anlatılan işin zamanını ve tarzını gösteren zarfların derin yapıda bırakıldığı eksiltile cümlelerdir. Tümleşler, ögesi ortak olan sıralı cümlelerin sadece birinde yüzey yapıda görülür.

*Bu top özdörün "hunta" dep alışkan. Koş köñül karşı çakan bir gana Gamlet Galkin bolgon. "Bu grup kendilerine "cunta" derdi. (**Buna**) itiraz eden sadece Gamlet Galkin oldu.*

*Menin atım-Ayşa. Menin kımbatım muna bul şorduu bala ele. Bul, menin artımda kalıp emne bolot? Kim bagat? "Benim adım Ayşe. Benim tek varlığım işte bu gariban çocuk. Bu, benim arkamda kalırsa (**ona**) ne olur? (**Bu benim arkamda kalırsa**) (**Ona**) Kim bakar?"* (İmanov vd., 1992, 156).

-Demek sen ağa eçteke aytkan emes ekensin da, Tolgonay. - Cok aytalbadım. "Demek sen ona hiçbir şey söylemedin ha, Tolgonay. - Yok **(ona)** **(hiçbir şey)** söylemedim." (SC. 2008, 118).

Kaseyinge cazılğan katga birinçi Zarıl kol koydu. Anan Çargın, dağı başkalar kol koyuştu. "Hüseyin'e yazılan mektuba önce Zarıl imza attı. **(Mektuba)** Sonra Çargın, daha sonra başkaları imza attılar."

Katuu cel cürsö, kaldayğan boz topurak uçat. Col boyundagı zım karagaylar şamaldın küçünön küngürönüşöt. Keede muñduu ün çıgarışıp ozondoşot. "Kuvvetli bir rüzgâr çıktığında kaba bir toprak uçar. **(Kuvvetli bir rüzgâr çıktığı için)** yol boyundaki tel çitler rüzgârın gücüyle sallanır. **(Onlar)**Bazen korkunç ses çıkarırlar"

Menin niyetim adamdardın araketi menen akılındagı camandıktın tamırın üzüü - azabım da, ubayımım da uşul. "Benim niyetim insanların davranışlarındaki ve zihnindeki kötülüğü ortadan kaldırmak, üzüntüm de endişem de bu **(bunun için)**."

Bir münözdüü Çarğınğa çekirtgenin külküsü caman taasir berdi. Oşentse da ağa oroy ayta alğan cok. (AKAT, 2015, 550).

3.5. Karşılıklı Konuşma Üzerine Kurulu Cümlelerde Eksilti

Bu durumda bağlam, iki taraf arasındaki diyalogdur. Görüşme esas olarak sorular ve cevaplar şeklindedir. Diyalogu oluşturan cümleler semantik açıdan birbiriyle ilişkilidir. Bu konuşma yöntemi, özellikle kurgu ve sözlü iletişimde yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu yöntemde göre birinci tarafın sorusu veya düşüncesi ya tam olarak söylenir veya daha önce belirtilen fikrin sadece en önemli kısmı cevaplanır. Böyle bir durumda, cümlenin sadece bir veya daha fazla kısmından bahsedilir ve geri kalanı atlanır.

-Kanday ırlardı ırdaşçu ele?

-Ar kanday. Baldarın ırların. Esimde cok.

"Nasıl şarkılar söylediler **(onlar)**?"

Her türlü **(şarkıyı)** **(söylediler)**. **(Onları)** hatırlamıyorum **(ben)**." (İmanov vd., 1992, 160).

-Kerimbek kayda ketti?

-Malçılarga.

"Kerimbek nereye gitti?"

-**(Kerimbek)** çobanlara **(gitti)**." (Caparov, 1979, 224).

Rayondo kaçça mektep bar?

-Otuz altı.

"Bölgede kaç okul var?"

-**(Bölgede)** Otuz altı **(okul)** **(var)**."

-Al ayal kayerde turat eken?

Akuncan. Raytsentrde.

"O kadın nerede yaşıyor?"

"Akuncan. İlçe merkezinde." **(O kadının adı)** Akuncan**(dır)**. **(Akuncan)** ilçe merkezinde **(yaşıyor)**.

-El-curttan kabar aldıñbı?

-Aldım.

"-Memleketten haber aldın mı?"

-**(Memleketten)** **(haber)** aldım **(ben)**." (İmanov vd. 1992, 156).

Yukardaki cümlelerde cümlenin temel ögeleri (özne, yüklem) ve diğer yardımcı ögeler (nesne, tümleç vb.) asıl cümlede yüzey yapıda bırakılırken takip eden cümlede eksiltilmiş, eksiltilemeyen bu unsurların söz bağlamından (derin yapıdan) anlaşılacağı varsayılmıştır. Görülüyor ki, eksilti, cümlede derin yapının şekillenmesini sağlayan yöntemlerden biridir ve herhangi bir anlam bozukluğuna sebep olmadığı gibi ifadenin güçlü ve estetik olmasına da katkı sağlamıştır.

3.6. Kesik Cümlelerle Yapılan Eksilti

Dizdaroğlu kesik cümleler için "söze duyusallık kazandırır, imgelem gücümüzü çalıştırır. Kesilen tümcenin, eksik bırakılan ögenin anlamını imgelem gücümüzle tamamlarız" ifadesini kullanır (Dizdaroğlu, 1976, 274). Karahan kesik cümleler için "Bazı cümlelerde yüklem, kelime veya kelime grubu olarak yer almaz. Böyle cümlelerin anlamı bağlamdan anlaşılır ve cümle, dinleyenin, okuyanın muhayyilesinde

tamamlanır" tanımını yapar. *Sonra korkunç bir sükût... İki genç boyunları bükülmüş, kalpleri durmuş, gözleri fırlamış düşünüyorlardı.* (Karahan, 2010, 15-16).

Karahan bazı kesik cümlelerde anlamın önceki cümlenin yardımı ile tamamlandığını, daha çok karşılıklı konuşmalarda kullanılan yüklemsiz cümlelerin de kesik cümle olduğunu ve bu tip cümlelerde yüklem öncesi cümleden anlaşıldığını belirtir.

Bilmiyorum aradan ne kadar zaman geçti. Belki altı ay... Belki bir yıl.

-Ne yazıyorsun?

-Bu odada gördüklerimi (yazıyorum). (Karahan, 2010, 16-17).

Üstünova, bu tip cümlelerde yüklem eksiltisi değil, eksikliğin söz konusu olduğunu, bu yüzden bu tür cümlelere *yüklemsiz kesik cümleler* dendiğini belirterek, özellikle ruhsal durumların açıklanmasında, betimlemelerde, etkili anlatımın sağlanması istenen durumlarda bu tür yapıların kullanıldığını belirtmektedir (Üstünova, 2002, 120).

Kırgız araştırmacılar da kesik cümleleri *Öksük Kentik Süylöm* ya da Ellipsistü Kentik Süylöm olarak adlandırmışlardır.

Çoğu durumda, eksilteli bir cümlenin anlamını açıklığa kavuşturmada dilbilimsel araçlarla birlikte (bağlam, retorik durum), nesnel şartlar, kişinin yüz ifadeleri gibi dilbilimsel olmayan unsurlar da büyük rol oynar. Bunlar bazen bağlama, bazen retorik duruma bağlı kesik cümlelerle belirli bir kavramı, bir fikrin anlamını tamamlarlar. Bu tür cümlelerde kesik cümle ana cümleye dâhil değildir. Fakat esnek bir tonlamayla ana cümlenin bağlamından kopmayarak, ona ayrı bir üslup katar. Bu tip cümleler daha çok estetik kaygısıyla yapılır.

Calgızım... Kızım... sen kantesiñ? Kelçi maga... Okko uçtu... Aytkulu ay!... Kaydasıñ?... "Yavrum... kızım... Nerdesin? Gelsene bana... Vuruldu... Aytkulu ey!.. Nerdesin?" (İmanov vd. 1992, 158).

Al tenşelip, enkeyip, balasın kuçaktadı da künküldöp süylödü... Emne için? Nege? Sen... men... al es tutumun cogotkondoy başka eç nerse ayta algan cokmun. "Sendeleyerek öne doğru eğildi, çocuğunu bağrına basıp mırıldandı.. Niçin ha? Niçin? Sen..ben.. hafızasını kaybetmiş gibi, başka bir şey diyemedi..

Vakas: Süyünçü, Murat aba! "Pobedanı" tazalap, radiopriemniğin tekşerip catsam...

Murat: Tok eter cerin aytçı!

Vakas: Müjde Murat amca! "Zafer"i temizleyip, radyo alıcısını kontrol edersem...

Murat: İşin esasını söylesene!"

Oy, şumduguş kur! Degele... dep barıp, ireñi buzulup, kağazdı telmirip ele tiktep kaldı.

Vay canına! Aslında... diye giderek, benzi atıp, kağıda bakarak öylece kaldı." (AKAT, 2015, 554).

Bu cümlelerde bağlamdaki duygu kesik cümlelerle verilmeye çalışılmış, aralarına konulan üç nokta, duyguyu, hayal gücünü ve tonu alıcının istediği şekilde tayin etmesine zemin hazırlamıştır. Bu yapıda sevinç, korku, heyecan gibi anlatımlar ve duygusal karaktere sahip cümleler olduğu için sezdirilmeye çalışılan tonlama, alıcının hayal gücüne bırakılır.

Bir diğer yapı ise özneye bir takım ilavelerle yapılan eksilteli cümlelerdir. Bu tip yapılar birinci cümleden alınan özne veya öznelere ikinci cümlede bazı ilaveler yapılarak eksilteli cümle haline getirilmesiyle oluşur.

Bul Akmat senin kozuñbu? Semiz cakşı bağılğan kozu. "Bu Akmat senin kuzun mu? Semiz, iyi bakılmış kuzu."

On çagım karay bersem, arı beri çurkagan ele karaandar. Kıcı-kucu baldar. Birin-biri kuuşup, katkırıp oynop cürüşöt. "Sağ tarafıma bakınca, oraya buraya koşuşan gölgeler. Gürültü yapan çocuklar. Birbirini kovalayıp, neşeyle oynuyorlar".

Meken için canıbzıdı da, kanıbzıdı da ayagan cokpuz. Siler için! Aldı karay umtulduk. Ceñiştı karay! Karı menen çaş için, erkek menen ayal için, keleşek için baldar. "Vatan için canımızı da kanımızı da esirgemedik. Senin için! İlerledik. Zafere doğru! Yaşlılar ve çocuklar için, erkekler ve kadınlar için, gelecek için." (Caparov, 1979, 225).

En az çaba ilkesinin sonucu olarak yapılan bir diğer eksilteli cümle yapısı da soru cevap cümlelerinde karşımıza çıkmaktadır.

-Okuşta beleñ al cakta, kağılayın?

-Ooba.

- Okuyor muydun orada, yavrum?
-Evet. (Caparov, 1979, 228).
-Ata-eneñer bar bı?
-Bar.
-Anne- babanız var mı?
-Var. (Caparov, 1979, 229).
Elebes, barsıñbı?- dep ün saldı.
-Bar.
-Emese, bugün bir kişi ber.
-Cok.
-Elebes, burada mısın?- diye seslendi.
-Buradayım.
-Öyleyse bugün bir kişi var.
-Hayır. (Caparov, 1979, 228).
-Oy, aldağı condo otun kötörgön Düyşön mugalim emespi?
-Ooba, tak oşol.
-Hey, şu karşı tepede otun taşıyan Duyşen öğretmen değil mi?
-Evet, ta kendisi. (BM., 2008, 59).

Diğer cümle yapılarında asıl cümledeki özne, yüklem, tümleş öğelerinden birine dayanarak eksiltile cümle oluşturulur ve kendi yapısını korur. Soru cevap cümlelerinde ise eksiltile cümle tam cümlelerin genel yapısını korur. Cümle olmanın gerektirdiği hiçbir öge cevap cümlesinde yüzey yapıda yoktur, ancak soru cümlesinde gösterilen öğelerin hepsini tek bir kelimeyle derin yapıda gösterebilme özelliğine sahiptir. Bu cümlelerin özelliği herhangi bir şeyi onaylama veya reddetme gibi anlamlar taşır, diğer cümlelerdeki gibi anlamın özelliğini açıklama özelliğine sahip değildir. Anlam açısından kısıtlanmıştır.

Sonuç

Dilde tutumluluk, dil ekonomisi gibi adlarla da tanımlanan en az çaba ilkesi; dilde gereksiz yapılardan ve tekrarlardan kaçınmayı, sözü dolaysız ama etkili söylemeyi amaçlayan, böylece konuşma sırasında mümkün olduğu kadar az enerji harcanmasını hedefleyen bir durumdur. Dil sadece belirli kurallara sahip, biçimsel bir yapı değil aynı zamanda gelişimini devam ettiren dinamik bir yapıya da sahiptir. Zaman içinde değişim göstermeye ve evrimine devam etmektedir. Bu değişim için kullandığı yöntemlerden biri de etkili bir iletişim ihtiyacını karşılamak için daha az çaba göstererek dilde bazı birimleri atlamak veya eksiltmektir. Önce konuşma dilinde görülen en az çaba ile konuşma eğilimi için yapılan bu eksiltmelerin, edebi metinlerde artık bir söz sanatı olarak da kullanılmaya başlandığı görülür. Kelime düzeyinde seslerin düşürülmesi, eklerin söylenmemesi, cümlede kelime veya kelime gruplarının eksiltilmesi ile sonuçlanan en az çaba ilkesi dilin en küçük birimi olan sesteki metne kadar ilerleyişini sürdürür. Ünlü, ünsüz uyumları, benzeşmeler, ünlü düşmeleri veya türemeleri gibi ses olayları da aslında en az çaba yasasının birer neticesi sayılabilir. Bu çalışmada ses olaylarında, kelime veya kelime gruplarında görülen eksiltmelere değinilmemiş, bunların ayrı bir çalışma konusu olması gerektiği düşünülmüştür. Günümüzde tabelalardan, reklam afişlerinden, ilanlardan edebi metinlere kadar hemen hemen her yazıda veya konuşma dilinde eksiltile cümlelere rastlamak mümkündür. Cümledeki öğelerden birini veya birkaçını eksiltme; iletişimde zamandan tasarruf, tekrara düşmeme, en az çaba yasası, okuyanın veya dinleyenin duyduklarını doğru yorumlayabileceğini düşünme gibi sebeplerle bazı birimlerin atlanmasına, düşürülmesine veya eksik bırakılmasına yol açmaktadır. Cümlede zorunlu olarak bulunması gereken öğelerden birinin eksiltilmesi yoluyla ortaya çıkan eksiltile cümlelerde önemli olan, anlam kaybına yol açmadan iletişimi kolaylaştırmak, söylenmek isteneni en kısa yoldan, gereksiz kullanımlardan kaçınarak vermektir. Oldukça köklü bir sözlü kültüre sahip olan Kırgız Türklerinin özellikle konuşma dilinde sıklıkla kullandığı eksiltile yapıların, edebi eserlerde de estetik yapıyı sağlamak, anlamı kuvvetlendirmek, tekrarlardan kaçınarak duygu ve düşüncüyü daha etkili ama en az çaba ile anlatmak için kullanmaya başladığı görülmektedir. Kırgız gramerlerinde ses, kelime veya kelime gruplarında yapılan eksiltimler ile ilgili herhangi bir başlığa rastlanmamıştır. Aslında ses olaylarında görülen ünlü ünsüz düşmeleri veya türemeleri, benzeşmeler, birleşik kelimeler, bir takım yardımcı fiillerle oluşturulan yapılar ve bazı edat, zarf, bağlaç gibi kelime grupları incelendiğinde,

yapılarında bir eksiltilimin veya kısaltımın olduğu görülmektedir. Buna karşılık Kırgız Türkçesinde eksiltili cümlelerin yapısal ve anlamsal olarak işlevlerinin ayrı birer çalışma konusu olduğu görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Aksan, Doğan (1990). *Her Yönüyle Dil, Genel Çizgileriyle Dilbilim, I-II-III*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aydın, Hasene (2011). "Dilde En Az Çaba İlkesi" Üzerine. *IJSES Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi*, S. 1/1, s. 1-6.
- Aydın, Hasene (2012). Dilde Sıfır Birim ve Sıfır Biçimbirimin Kullanımı. *Turkish Studies*, Volume 7/2. s. 169-181.
- Balyemez, Sedat (2010). Bağdaşıklık ve Dede Korkut Hikâyeleri'nde Bağdaşıklık Görünümleri. *Turkish Studies*, Volume 5/4, s. 133-173.
- Caparov, Abdikul (1979). *Kırgız Tilinin Sintaksisi*. Frunze: Mektep Basması.
- Crystal, David (2008). *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*. USA, UK, Australia: Blackwell Publishing.
- Delice, H. İbrahim (2007). *Türkçe Sözdizimi*. İstanbul: Kitabevi.
- Demirci, Kerim (2015). En Az Çaba Yasası ve Kazak Türkçesindeki Yaygın Örnekleri. *Bilig*, S. 72, s. 25-42.
- Demirci, Kerim (2010). Derin Yapı ve Yüzey Yapı Kavramlarından Ne Anlıyoruz? *Turkish Studies*, Volume 5/4, s. 291-304.
- Dıykanov, Karboz (1971). *Kırgız Tilinin Tablitsaları*. Frunze: Mektep Basması.
- Dizdaroglu, Hikmet (1976). *Tümcebilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ediskun, Haydar (1999). *Türk Dilbilgisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Eker, Süer (2010). *Çağdaş Türk Dili*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Gemalmaz, Efrasiyab (1982). *Standart Türkiye Türkçesi (STT)'nin Formanlarının Enformatif Değerleri ve Bu Değerlerin İhtiyaç Halinde Bu Dilin Gelişimine Muhtemel Etkileri*. Erzurum.
- Gümüşatam, Gürkan (2013). Eksiltim (Ellipsis) ve Türkçede Eksiltim Türleri. *Turkish Studies*, Volume 8/1, s. 1539-1553.
- Günay, Doğan (2003). *Metin Bilgisi*. İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Hengirmen, Mehmet (2009). *Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Engin Yayınları.
- İbrayeva D. (2015). Süylöm cana Ellipsis Kubuluşu, *Vestnik Kgusta*, No 1 (47), s. 113-117.
- İmanaliyev C., Üsöneliyev C. (1979). *Kırgız Tilinin Spravoçnigi*, Frunze: Mektep Basması.
- İmanov A. vd. (1992). *Kırgız Tili, Sintaksis*, Bişkek: Mektep Basması.
- İmanov A. (2009). *Kırgız Tili*. Bişkek: Mektep Basması.
- Karaağaç, Günay (2010). *Türkçenin Ses Bilgisi*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Karahan, Leyla (2010). *Türkçede Söz Dizimi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kırgız Tilinin Cazma Grammatikası Azırkı Kırgız Adabiy Tili (AKAT)* (2015). Bişkek: Avrasiya Press.
- Korkmaz, Zeynep (1992). *Gramer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kumova Metin, Senem (2008). Türkçede Kullanılan İşlev Kelimelerin Zipf 1. Kanunu Esasında Değerlendirilmesi. *Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Dergisi*, C. 23, S. 2, s. 467-475.
- Musayev, S. C. (2015). *Kırgız Tilinin Lingoistikalık Maalumdaması*. Bişkek: Avrasiya Press.
- Özmen, Mehmet (1996). Bir Eksiltili Cümle Tipi Üzerine. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.4, S. 4, s. 71-82.
- Toktosartov, A. vd. (2008). *Çıngız Aytmatov, Çıgarmalarının Segiz Tomduk Cıynagı*. Bişkek: Biyiktik.
- Üstünova, Kerime (1999). Eksilti Ya da Sıfır Tekrar. *Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 1, S. 1, s. 93-105.
- Üstünova, Kerime (2002). *Dil Yazıları*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Üstünova, Kerime (2010). Derin Yapı- Yüzey Yapı Kavramları Üzerine. *Turkish Studies*, Volume 5/4, s. 697-704.
- Vardar, Berke (2002). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Multilingual Yayınları.